

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 3.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1991-1992

„Tölgyessy Péter, az SZDSZ elnöke az MTI-hez eljuttatott nyilatkozatában a politikai élet természetes velejárójának tartja a politikusok közötti beszélő viszonyt, megvédve ezzel az Antall József miniszterelnökkel történt megbeszélését. Egyben bírálta Tardos Márton frakcióvezetőt, mivel olyan beszélgetés tartalmáról nyilatkozott, amelyen nem volt jelen.”

MTI, 1992. február 6.

***

Az önkormányzati választási győzelemtől (1990. október 14.) mámoros SZDSZ-t megrázta, hogy másnap arra ébredt, a párt vezetése lemondatta posztjáról a frakcióvezetőt, Tölgyessy Pétert. A lemondatás okait nem ismerő tagság zavartsága találkozott az „elmaradt rendszerváltás” és az október végi taxisblokád hozta „forradalmi helyzet” csendes kimúlása miatti csalódással. Az SZDSZ-től a korábbi radikalizmus folytatását várták: nehéz volt megemészteni, hogy négy évig kell várni a kormány leváltására, ha a nép csalódott az új kormányban, mely nem tartja be ígéreteit, hanem anakronisztikus szimbólumok életre hívásával bajlódik, ha elmarad a történelmi „igazságtétel”, vagyis az egyéni elszámoltatás, és naponta tetten érhető az egyéni hatalomátmentés.

Tölgyessy Péter a demokratikus ellenzékbeli kinövő SZDSZ vezetésének már a harmadik hullámát képviselte. Az 1988 tavaszán alakult Szabad Kezdeményezések Hálózata széles merítésű, „népfrontos” Országos Tanácsának informális vezetését az egykori demokratikus ellenzék kemény magja uralta. A fél évvel később, a pártszerű működést ellenző autonóm tagszervezetek egy részének ellenkezésével megalakult SZDSZ vezetésében – mivel a demokratikus ellenzék „kemény magjának” több tagja még a rendszerváltás lehetőségének felcsillanása előtt külföldi ösztöndíjakat kezdett meg – már jelentős szerephez jutottak az egykori ellenzék külsőbb köreihez tartozók is (Magyar, Pető). Hozzájuk képest Tölgyessy 1989 januárjában független alkotmányjogász szakértőként lépett a színre, majd vállalt érdemi részt a rendszerváltás programjának kidolgozásában, így lett az Ellenzéki Kerekasztal SZDSZ-es tárgyalódelegációjának (Magyar, Mécs) szakértője. E szerepben kinyúlva, képességeit megmutatva az MDF-es szakértővel, Sólyom Lászlóval párban vált teljes természetességgel a kerekasztal-tárgyalások egyik meghatározó alakjává, s minden belső ellenállás nélkül, Petővel egyidőben az SZDSZ egyik vezető politikusává. Később pedig, a demokratikus ellenzékbeli jötték egyéni hatalmi ambícióinak híján az SZDSZ listavezetőjévé az 1990-es választásokon, majd frakcióvezetővé. E pozícióért nem kellett harcolnia, csak intellektuálisan bizonyítania.

A demokratikus ellenzéki körön kívülről érkező kutatói státuszú, ambiciózus jogász az érdemi

kérdésekben fennálló nézetazonosság mellett más stílust képviselt, mint a „hagyományos” SZDSZ-vezetés. E kezdetben csak esztétikainak látszó különbség néhány hónap alatt érdemi, belső politikai vitává nőtte ki magát. Tölgyessy igazi szólista volt, az akadémiai életben bevettnél is erőteljesebb egóval, szemben a demokratikus ellenzékben érkezők csapatjátékos attitűdjével. Politikusi szerepfelfogását a demokratikus ellenzékben kialakult „mi”-vel szemben az „én” dominálta. Ráadásul szervezeti és szervezési tapasztalatok nélkül került a politika első vonalába. A mindezekből eredő konfliktusok, melyeket nem hogy a közvélemény, de a párt tagsága, sőt részben még a parlamenti frakció tagjai sem láthattak át, 1990 nyarától négy területen jelentkeztek.

Először: mint a legnagyobb ellenzéki párt frakcióvezetője, bármilyen abszurdnak tűnik is, a frakció üléseiről ki akarta tiltani a párt elnökét, Kis Jánost, arra hivatkozva, hogy nem parlamenti képviselő. A frakciónak egy vele szemben kikényszerített szavazással kellett döntenie arról, hogy a pártelnök részt vehet a képviselőcsoport ülésein. Másodszor: árnyékkormány létrehozását szorgalmazta, amit az SZDSZ vezetése és frakciója egyaránt elvetett. Ennek ugyanis az lett volna a következménye, hogy árnyék-miniszterelnöki szerepbe kerülve már négy évvel a választások előtt elvette volna annak lehetőségét, hogy a párt a miniszterelnök-jelöltre és listavezetőre később döntsön. Eközben, míg a párttagság körében Tölgyessy a legnépszerűbb 4-5 vezető egyike, addig a párttagságon túli világban már messze nem volt ilyen elfogadott. A tárgyaló, törvényalkotó jogász sikeressége ugyanis nem konvertálható automatikusan egy tömegpárt „zászlóvivőjének” szerepére. Harmadszor: rendszeresen az ötfős frakcióvezetőség mellőzésével hozta meg döntéseit, s e testületnek a létrehozandó „árnyékkormány” tagjaival több mint húszfősre tervezett kibővítése szervezetenként is lehetetlenné tett volna bármiféle operatív kollektív vezetést. Negyedszer: 1990 nyarától már többnyire felhatalmazás nélkül folytatott tárgyalásokat Antall Józseffel, s ezzel az SZDSZ vezetését és frakcióját sorozatosan kész helyzet elé állította. A párt vezetése többször kérte, hogy hagyjon fel ezzel az egyszemélyi, nem egyeztetett döntésekre épülő vezetési stílussal, sikertelenül.

Tölgyessy politikai szocializációja azzal a sikeres szakértői szereppel kezdődött, melyet az ellenzéki kerekasztal tárgyalásain betöltött, és az MDF–SZDSZ-megállapodás tető alá hozásával folytatódott. Az egyéni képességekre, ismeretekre épülő alkuk ezen rendjében is ki-ki tűnt, hogy személyiségjegyei – az alkalmi csalódásokból fakadó sértettség, majd a néhány napos eltűnések – eltértek a demokratikus ellenzék kölcsönös szolidaritásra épülő kollektív döntéshozatali kultúrájától. A demokratikus ellenzék tagjai nem követeltek maguknak egyszemélyi vezéri szerepet, ilyenért nem rivalizáltak egymással, de önmaguk felett mástól sem túrték el a „vezérkedést”. „Szolgálni tudunk, de szolgálai nem vagyunk senkinek”, idézhetjük Haraszti Miklós politikai ars poeticáját.

Tölgyessy közvéleményt meglepő lemondása hosszabb ideje érlelődött a párt vezetésében, de tekintettel az önkormányzati választásokra, ezt korábban nem lépték meg. A döntés szükségességét illetően a párt elnöke, ügyvivői testülete és a frakcióvezetés (Hack, Magyar, Pető, Tardos) egyetértett. Azonban a probléma kibeszéletlensége, valamint a lemondás módja és időzítése miatt a párttagság értetlenül állt a történetek előtt, és azokat Tölgyessyvel szembeni igazságtalanságként élte meg. Ez érzelmi töltetet adott ahhoz, hogy az addig nem artikulált nézetkülönbségek a 1990. december eleji szombathelyi küldöttgyűlésen már nyíltan megjelenjenek: ott már két tábor feszült egymásnak.

Nyílt hatalmi harc az SZDSZ-ben

A szombathelyi küldöttgyűlésen a rendszerváltás utáni, a magyar társadalom egészében jelen lévő erőteljes csalódottság SZDSZ-en belüli változata demonstratívan jelent meg. Az SZDSZ-re vetített elégedetlenség természetesen nem állt össze koherens ideológiai rendszerré. A sokféle elégedetlenségben a keserűség volt közös, ez hozta közös érzelmi nevezőre a tartalmilag akár egymást is kizáró nézeteket. A meghonosodott kifejezéssel „radiszadinak” nevezettek amorf

csalódottsága három vonatkozásban is kezdett politikai artikulációt nyerni.

Először: **Tölgyessy leváltását** saját sérelmükként élték meg, hiszen politikai tapasztalatuk is azt sugallta, hogy az országos SZDSZ-politika a „régiek” privilégiuma, s a párton belül nem nyílnak számukra is elérhető mobilitási csatornák. Ez elősegítette, hogy Tölgyessy **személye** körül belső ellenzéki tábor szerveződhessen, úgy, hogy a radikálisok inkonzisztens nézetei az ő nézeteivel sem harmonizáltak. A pártelnökségért ringbe szálló, kitérő szónok Tölgyessy Péter számára azonban nem jelentett gondot, hogy elkerülje a nyilvános szembesülést az ideológiai inkonzisztenciával.

Másodszor: a csalódottság – ha hullámaira emel is egy politikust – politikai erővé válni csak úgy tud, ha intézményesül. A tisztújító küldöttgyűlés alapszabályvitája valójában már erről a kérdéstről szólt. Tölgyessy, mivel a demokratikus ellenzéki ikon Kis Jánossal szemben esélytelen lett volna, nem indult a pártelnöki tisztért. Azt azonban megfontolandónak tartotta, hogy az alapszabály módosításával létrehozott Országos Tanács (OT) elnöki pozíciójáért versenybe szálljon. Ezt attól tette függővé, hogy a leendő OT-elnök milyen kompetenciákkal rendelkezik. Így a szemben álló felek között eljárásjoginak látszó alapszabályvita valójában arról szólt, hogy az **OT elnöke a pártelnök intézményesen megerősített ellenzéke legyen-e**, s így szervezetileg is két hatalmi központ jöjjön-e létre. Ez a konstrukció nem Tölgyessy találmánya volt, ő csak használni akarta a pártnak, sőt az ügyvivők kisebbségében is jelen lévő bázisdemokrata törekvéseket. A helyzetet bonyolította, hogy bár a párt elnökét a küldöttgyűlés közvetlenül választotta meg, s ezért nagy legitimitációval rendelkezett, érdemi extra jogosítványokat nem kapott. Ezzel szemben az Országos Tanács által választott OT-elnök a testület egyszemélyi vezetője lehetett, és az OT-vel mint a „párt parlamentjével” felülbíráltathatta az ÜT döntéseit. A patthelyzet azzal az egyébként abszurd kompromisszummal végződött, hogy bár a módosított alapszabály szerint lett az OT-nek elnöke, azonban önállóan politikai nyilatkozatot nem tehetett, politikai akciót nem kezdeményezhetett. Tölgyessy így érthetően nem indult a protokollárisá tétel, tényleges hatalmat nélkülöző pozícióért.

Harmadszor: az „elvesztett rendszerváltásból” fakadó csalódottság **politikailag értelmezhető ideológiai megfogalmazást nyert** az SZDSZ-es képviselő, Tellér Gyula írásaiban. „A Kádár-rendszerben uralkodó csoportok, elitek azonosságának és a szervezetek [...] változatlanosságának képét látom a tudományos életben, a fegyveres testületeknél, [...] sőt, a rejtett informatori hálózatban, [...] az újjáalakuló közigazgatásban és még szembeszökőbben a vállalati és szövetkezeti szférában, az érdekképviseletekben, a tömegtájékoztatás nagy szféráiban, abban, amit helyi társadalomnak szokás nevezni. [...] Az MDF elkezd különbékét kötni ezekkel a **megalvadt struktúrákkal**, ahelyett hogy felbontani igyekezne őket. [...] A nagyon nagy baj az, hogy az esetleges politikai túlerő kialakulását megelőzendő az SZDSZ is ezt kezdi csinálni. Békítget, olyan jelzéseket ad, hogy istenigazából ő sem akarja érinteni ezeket a szerveződéseket, illetve az elitjeiket. Mintha így akarná ezeknek az eliteknek és az MDF-nek egyre nyilvánvalóbb szövetségét gyengíteni. Sőt, itt-ott már maga is rájuk támaszkodik. [...] Ebben a helyzetben, a népszavazás nyújtotta erő támogatásával, a Kádár-rendszer struktúráiba a rendszerváltás természetének megfelelően, a fő fronton keresztül, fölülről is jelentős mértékben, a ténylegesen bekövetkezettnél sokkal erőteljesebben, bele lehetett volna nyúlni, gyökeresebb átalakításokat is el lehetett volna érni.”¹

Kis János szerint a helyes diagnózisból levont következtetések nem állják meg a helyüket. Ugyanis Tellér „túlbecsüli a pártpolitika szerepét az eseményekben, és nem ad kellő súlyt azoknak a masszív szociológiai folyamatoknak, amelyek a társadalmi átalakulások jellegét végül is meg szokták határozni. Említi ugyan, de csak futólag, hogy a rendszerváltásban aktívan részt vevő társadalmi csoportok köre szűk, ereje csekély volt. Pedig itt található a magyarázat sarkalatos pontja. [...] Amikor a forradalmi időknek vége, és megszilárdul az új, törvényes rend, a megmaradt hatalmi góccokat már csak lassú, szerves fejlődés morzsolhatja szét, nem pedig gyors politikai akció.” Az MDF „komolyan gondolta az országos tavaszi nagytakarítást. Amit nem gondoltak komolyan, az az államközpontú rendszer következetes lebontása volt. Hatalomra kerülésük után

minden téren erőteljes újraközpontosításba kezdtek. A régi rendszer középszintű struktúrái könnyűszerrel beilleszkedtek az új hatalmi piramisba, és látványos gyorsasággal konszolidálódtak. Ha ez igaz, akkor a fő frontnak mindenképpen az SZDSZ és az MDF közé kellett kerülnie. Az MDF politikai vezetésével épül ki az a hatalmi rendszer, amelyben a pártállami elitek oly könnyűszerrel szilárdítják meg a helyzetüket. Az MDF kormányával kell szembeszegülnünk, ha a rendszerváltást tovább akarjuk vinni.”²

A vita kettős természetű volt. Arról folyt, hogy egyrészt a direkt politikai eszközökkel milyen mértékig ellensúlyozhatók a spontán szociológiai folyamatok, másrészt, hogy a fő politikai ellenfél a korábbi eliteket a maga hatalmába részben beépítő MDF, vagy a hatalmát veszett egykori kommunista elit legyen-e. A vita kimenetele hosszú távon határozta meg nemcsak az SZDSZ politizálását („jogállamiság védelme” versus „történelmi igazságtétel”), hanem jövőbeni potenciális társadalmi bázisát is. Ha fő politikai ellenfélének az SZDSZ a kommunista struktúrákat magába integráló és ideológiailag átfestő, nemzetivé stilizáló MDF-et tekinti, akkor értelemszerűen nem számíthat az érzelmileg és életélményei által jobboldali indíttatású emberek támogatására. Az SZDSZ egykori demokratikus ellenzéki vezetése nem engedte, hogy a párt a megkeseredett rendszerváltók foglyává váljon. Attól tartottak, hogy ha az ország erre az útra lép, a történelmi igazságtétel folyamata könnyen a jogon kívüli eszközök eskalációjához vezet, hiszen jogállami eszközökkel a még oly érthető igazságtételi igény is kielégíthetetlennek tűnt. Így ez a jogállamiságot felőrlő lavinát indíthatott volna el – aki bűnöst keres, könnyen bűnbakot talál. Mert mint annyiszor láthattuk a történelemben, a bűnbakkeresés jószerivel – mint ahogy az elmúlt két évtizedben is – csak a tulajdon és vagyon újracsatolásának, illetve a politikai ellenfelekkel való önkényes leszámolásnak az eszköze volt: „A te kommunistád kommunista, az én kommunistám hazafi.”

Az új tulajdonosi réteg összetételének problematikája

A társadalomtudományokból érkező liberális elit számára történelmi tanulmányai alapján magától értetődő volt, hogy a születő kapitalizmus első tulajdonosi generációja nem éppen a rózsaszín leányregények emelkedett erkölcsű szereplői közé tartozik. Mivel személyes ambíciók nem hajtották a privatizált tulajdon megszerzéséért folyó versenybe, a folyamat feltételrendszerének biztosításában csak összegazdasági hatékonysági szempontokat vett figyelembe. Egyfelől azt, hogy valódi vétellel kerüljön sor tulajdonszerzésre. Ez gazdasági szempontból racionális álláspont volt, hiszen jelentős tőkebevonást eredményezett, de érthetően inkább a tőkeerős külföldi befektetőknek kedvezett. Másfelől, hogy – bevonható tőke hiányában – legalább vállalatirányítói szakértelem álljon rendelkezésre, ami viszont az ideológiájában nem feltétlenül kommunista kötődésű, de a korábbi rendszer adottságait tudomásul vevő menedzsment helyzetbehozását eredményezte. Ez a makrogazdaságilag indokolt, de a jogállami normák alapján is nehezen vitatható megközelítés ütközött az e kérdésben ugyancsak nehezen meghatározható igazságosság igényével. Általánosságban egy prosperáló gazdaságból persze mindenki nyerhet. A kommunista rendszer összeomlásának alapvetően gazdasági okai a közvélemény jelentős része előtt a demokratikus fordulatig nem voltak nyilvánvalók, s a következményekkel is csak töredékesen kellett szembesülni. A gazdasági összeomlás brutális következményei így összeolvadtak a rendszerváltás politikai fordulatával. A rohamosan növekvő munkanélküliséget, a magas inflációt és a különböző társadalmi csoportok között elmélyülő szakadékot a társadalom egy része egyszerűen az új rendszer számlájára írta, nem véve tudomást arról, hogy nem a demokrácia és a piacgazdaság váltotta ki a gazdasági gondokat, hanem az utóbbiak kényszerítették ki a rendszerváltást. Ez a társadalmi farkasvakság az „ellopott rendszerváltás” ideológiájával igazolt és politikaivá transzformálható indulat kialakulását eredményezte. A rendszerváltáshoz kötődő ezen érzületek, függetlenül attól, hogy „objektíve” mennyire megalapozottak, az azóta eltelt évtizedekben kökemény társadalmi-politikai tényezőként a legkülönbözőbb populista politikák fűtőanyagaként szolgáltak.

A liberális értelmiség személyes anyagi ambíciótlanságának és érintetlenségének emelkedettsége

paradox módon így alakította ki a „nemzetközi tőke szálláscsinálója” és a „komcsi hatalomátmentés támogatója” címkéjének SZDSZ-hez kapcsolását. (Ezen a Fidesznek az a későbbi gyakorlata sem változtat, ami szerint az a nemzeti tőke, amely a sajátja, vagy hozzá lojális. A fideszes „magyar polip”, „maffiaállam” ugyanis nem más, mint a korábban privatizált vagyon „nemzeti” alapú újraosztásának eszköze, melyben a fideszes gazdasági oligarchia lenyúl a vazallusi rendszerbe szervezett közép- és akár kisvállalati szintig. Persze ahogy a jobboldali politikai szférába is átigazolhattak az előző rendszer apparatcsikjai, besúgói, úgy az újszülött fideszes oligarchák körében is találhatunk egykori „komcsi” bankárokat és nagyvállalkozókat. A fideszes gazdaságpolitika ideológiája ugyanakkor sikeresen jelenítette meg tulajdonszerzését, mint antropomorfizált küzdelmet a nemzetépítő és a nemzetrontó erők között.)

Kis János lemondása, Tölgyessy Péter elnökké választása

Az SZDSZ tagságának több forrásból táplálkozó csalódottsága és elégedetlensége olyan szivárványkoalícióvá állt össze, amelynek nyomásával a párt vezetésének egyre inkább számolnia kellett, sőt amely miatt az 1990-re kialakult SZDSZ összetarthatatlanná vált. A feloldhatatlan belső feszültségek az egykori demokratikus ellenzék belső kohézióját is megtörték. A „mindig a népnek van igaza” álláspontra hajló, már a taxisblokádnál idején is a vélt forradalommal szolidáris SZDSZ-vezetők erősen hajlottak arra, hogy az SZDSZ-en belüli elégedetlenség okát is a párt szűkebb, operatív vezetésének az egyszerű emberektől való távolságában, érzéketlenségében érzék tetten. Az 1991-es tavaszi tatai frakcióhétfévégén a pártelnököt váratlanul még néhány régi demokratikus ellenzékbéli társa – köztük Kószeg Ferenc és Solt Ottilia – is megtámadták. Ráadásul nem foglalkoztak annak következményeivel, hogy a szűkebb, a demokratikus ellenzék belső köreiből előforduló, emóciókra épülő hangneme a közel száztagú frakció számára mennyire mást jelent, mint a régi barátok között. A rendszerváltás után közvetlen politikai szerepet amúgy is csak vonakodva, s időben határoltan vállaló Kis János, előrehozta későbbre szánt döntését, bejelentette, hogy az őszi tisztújító küldöttgyűlésén nem jelölteti magát. Ez annyira meglepte a frakció tagjait, hogy többségük eleinte föl sem fogta a közlés tartalmát. Pedig tudni lehetett, hogy nem vezetői trükkéről, a lemondás lehetőségének belengetéséről van szó egy belső politikai konfliktus „kezelésére”, hanem az előző rendszer kényszerében vállalt politikusi szerep lezárásáról, visszatéréséről az értelmiségi-filozófusi szerepbe. Személyes hatalmi ambíciók híján az SZDSZ első elnökének lemondását az egyébként hozzá közel állók méltánytalansága csak előrehozta. Ugyanakkor a pártot a folytatást illetően felkészületlenül érte.

Morális korlátok versus vezetői technikák – a demokratikus ellenzék averziója a személyes hatalmi pozícióktól

A demokratikus ellenzék életformájának velejárója volt, hogy kiszorult a hierarchikus állami, egyetemi, akadémiai intézményrendszerből, illetve akik megőrizték állásukat, azok sem számíthattak hivatali előmenetelre. A disszidens értelmiségben formális hierarchia, hivatali posztok természetesen nem léteztek. Az a közösség, amely kezdetben különböző tiltakozó akciók, majd a szamizdat köré szerveződött, a maga természetes módján termelte ki vezető garnitúráját. A különböző ellenzéki kezdeményezések és akciók stratégiai aktora magától értetődően lett a Beszélő szerkesztője. A szellemi teljesítmény, illetve a személyes kockázat vállalása emelt egyeseket vezetői szerepbe. A kommunista rendszer öncenzúra nélküli kritikai leírása, elemzése és az ebből következő lehetséges ellenzéki stratégia kialakítása magától értetődő intellektuális megalapozását jelentette az ellenzék mozgalmi tevékenységének. A „kemény mag”-nak és szűk intellektuális körének „arisztokratizmusát” épp ez a teljesítmény adta. A demokratikus ellenzékben a mozgalmi és a szellemi vezető természetes módon esett egybe. A kiválasztódás meritokratikus alapú volt: a pozícióért nem volt tolongás, nem folytak hatalmi harcok, hiszen az emelkedés jutalma az ellenzéki hierarchiában csak a fokozott titkosszolgálati és rendőri retorzió lehetett.

Innen eredeztethető az SZDSZ demokratikus ellenzékéből érkezett vezetőinek zsigeri averziója a

mások feletti hatalmi és vezéri pozíciókkal szemben. A vezetési kultúra inkább egy értő kis közösség intellektuális diskurzusára, mintsem egyéni hatalom- és pozícióérvényesítési technikákra emlékeztetett. Az SZDSZ-nek ezért nem volt kezdetben elnöke, miközben tekintélyes informális vezetője volt (Kis János); ezért nem volt elnöksége sem, hanem csak egy ügyvivőinek nevezett vezető testülete. Az első időkben az ügyvivői testület ülései inkább emlékeztettek nyitott klubdélutánra, mint klasszikus értelemben vett politikai párt döntéshozó testületének üléseire. Miközben nyilvánvaló volt, hogy a pártszerű működés egy parlamentáris demokráciának elengedhetetlen feltétele, s működésük részben ehhez is igazodott, addig az ellenzéki létből adódó szocializáció miatt a személyi döntésekben, pozicionális ambíciókban, a struktúrát leíró megnevezésekben a rendszerváltás előtti hagyományokból fakadó szégyenlősség érződött. Mindvégig érezhető volt az SZDSZ vezetésében az a szubkulturális értelmiségi magatartás, amely ha egy ügyet halálosan komolyan vesz is, saját személyét az ügy képviselőjében mégis ironikus önreflexióval kezeli.

A demokratikus ellenzéki időkben értelemeszerűen fel sem merülhetett, hogy egy elvi álláspont védelme személyes pozíció megtartása vagy megszerzése érdekében történt volna, hiszen e személyes állásponttal legfeljebb csak hátrányok, retorziók járhattak. A rendszerváltás utáni politika világában már az ideológiai összetűzések természetes következménye lehetett a párton belüli pozíciók átrendeződése, s a demokratikus ellenzékben szocializálódtak rosszul élték meg azt a feszültséget, amely egy álláspont védelmét egyben személyes hatalmi harccá változtatta. Az elvi álláspont tisztaságát az „amatőr profi” úgy őrizhette meg, ha kivonulva a politikai terepről kvázi függetleníti álláspontját a személyes érdekeltségtől. A későbbiekben Kis Jánoshoz hasonlóan vonult vissza a hivatásos politikusi tevékenységtől a demokratikus ellenzék sok kiemelkedő tagja, köztük Haraszi Miklós, Rajk László, Szabó Miklós, Tamás Gáspár Miklós. A vezetői posztok betöltésére vonatkozó személyes aspiráció hiánya vagy túltengése egyaránt diszfunkcionális egy modern politikai pártban. A méltánytalannak tartott belső támadások miatt adta fel a pártelnöki pozíciót Pető 1997-ben, Magyar 2000-ben és Kuncze 2006-ban. A dilemma mindig az volt, hogy a személyes támadásokkal szemben a hatalmi logikából fakadó hatékonysággal csak olyan eszközökkel lehetett volna élni, melyeket morális megfontolásokból nem voltak hajlandók vállalni. Mondhatnánk úgy is, hogy a kosárlabda test-test elleni játékot tiltó szabályai szerint próbáltak játszani a futballpályán, ahol a test-test elleni játék nem hogy bocsánatos bűn, hanem a játék szerves része – miközben a magyar politikai pártok belső világát a későbbiekben már nem is annyira a kemény, de korrekt futball szabályai, sokkal inkább a vízilabda víz alatti világának alattomoságai jellemezték. Számukra a bibói mondás, „demokratának lenni annyi, mint nem félni”, azt is jelentette, hogy demokratának lenni annyi, mint másokat nem megfélemlíteni. Márpedig a megfélemlítés és zsarolás – más pártokban bevett – eszközeit nem voltak hajlandók alkalmazni, ezzel is bizonyítva sajátos „alkalmatlanságukat”.

Kis János visszavonulásával a soron következő elnökválasztáson Tölgyessynek nem volt igazi ellenfele. A Tölgyessy – még a tagság előtt is ismeretlen okokból történt – lemondásában szerepet játszó szövegbe sem jöhettek. Így Dornbach Alajossal szemben – aki pusztán a Kis János-féle vezetés iránti lojalitásból vállalta az esélytelen jelölt szerepét – szinte akadálytalanul lett Tölgyessy 1991 novemberében a párt elnöke.

A küldötteket s feltehetően magát Tölgyessyt is teljesen váratlanul érte, hogy az ügyvivőjelöltek mintegy kétharmada elállt a jelöltségtől – éppen a legismertebbek. A többség úgy vélte: az elnökválasztást általános megbékélés követi, mindenki támogatja majd az új elnököt. A küldöttgyűlés végén a szokásos rituálénak megfelelően színpadra vonuló új ügyvivői testületben nemigen tudták felismerni „a jövő győztes csapatát” (ahogy Tölgyessy nevezte a megválasztottakat, alig leplezhető csalódottsággal). A demokratikus ellenzéki gárdából csak Mécs Imre és Solt Ottilia maradt a testületben. A többiek a távolmaradással jelezték, hogy a csalódottak teljesíthetetlen vágyainak hullámán elnökké választott Tölgyessy politikáját nem legitimálják részvételükkel. Nem személyes sértettségéről, hanem alapvető politikai nézetkülönbségről volt szó, amikor a hagyományos SZDSZ-vezetés többsége nem vállalt tisztséget Tölgyessy mellett.

Kis János szerint „az SZDSZ eredeti eszmevilágának négy tartópillére volt: demokratikus jogállam, kapitalista piacgazdaság, magyar progresszió, emberi jogok. [...] A demokratikus jogállam és a kapitalista piacgazdaság programja Tölgyessy számára kezdetől evidencia volt, és ma is az. [...] Tölgyessy soha nem mondta volna a választóknak: szavazzatok ránk, mi majd visszahozzuk az állami gondoskodás régi rendszerét. Soha nem mondta volna, hogy szavazzatok ránk, mi majd parlamenti képviselőt adunk a szakszervezeteknek. Azt azonban nem tartotta lehetetlennek, hogy az állam vallási semlegességéből vagy a nacionalizmus kérlelhetetlen elutasításából engedjen, vagy hogy leszólja az emberjogi érzékenységet, ha ettől politikai haszon remélhető. Amíg nem érkezett el a politikai haszon pillanata, a felfogásbeli különbségek következményei inkább csak a retorikai hangsúlyok terén mutatkoztak meg. Amikor eljött a pillanat, valódi politikai ellentét terebélyesedett. [...] Tölgyessy elnöki programja egyetlen új elemet tartalmazott: Patriótább párttá kell lennünk, szót kell értenünk az egyházakkal is. [...] Az a párt, melynek patriótábbá kell válnia, nem eléggé patrióta. Az SZDSZ-t megalakulásától fogva hazafiatlansággal vádolták – elsősorban jobboldali – ellenfelei. Ez a vád most váratlanul a párton belülről hangozott el, olyasvalakinek a szájából, aki az első számú pártvezető tisztségére pályázik. Nagyon sokak érzéseinek adott kifejezést Tamás Gáspár Miklós azonnali, indulatos tiltakozása: Kikérem magamnak, hogy az SZDSZ-nek patriótább pártnak kell lennie. A szabad demokraták igenis patrióták voltak és ma is azok. Eddig csak a legrosszabb fajta ellenfeleink vonták kétségbe ezt. Ha Tölgyessy másképpen fogalmaz – például azt mondja, hogy az SZDSZ-nek utat kell találnia a hagyományos nemzeti és vallási világnézetű választókhoz is –, szavai nem lettek volna sértőek. De az nem áll, hogy politikai jelentőségük se lett volna. Ominózus mondatával az elnökjelölt új, az eddigi kísérletektől radikálisan különböző megoldást javasolt a párt régi problémájára.”³

Nevezetesen arra, miként stabilizálható, sőt növelhető egy liberális párt támogatottsága egy olyan országban, amely csak meglehetősen korlátozottan fogékony a liberális eszmék iránt. Erre elvileg két taktika is adódott, melyeknek azonban kikerülhetetlen értékrendbeli és stratégiai konzekvenciái voltak. „Az egyik taktika abból a feltevésből indul ki, hogy az SZDSZ úgy tudja nagy pártként stabilizálni magát, ha egyfelől megpróbálja kitölteni a liberális elveket valló polgárok jelentette politikai teret, másfelől ugyanakkor megpróbálja tágítani a liberális mezőt. Ez a politikai magatartás a liberális elveket nem kényszerű áldozatnak tekinti az erkölcs oltárán, hanem ellenkezőleg, úgy gondolja, hogy a liberalizmus eszméi a társadalmi hatékonyság szempontjainak is kiválóan megfelelnek. [...] A másik taktika képviselői attól tartanak, hogy a liberális elvek hangsúlyos képviselője következtében az SZDSZ úgymond beszorulhat az liberális részbe, és tömegbázisa összezsugorodhat. Ezért a liberális határok átlépésének taktikájával próbálnák kiszélesíteni az SZDSZ tömegbázisát. Balról a szociális, jobbról pedig a nemzeti vagy egyházi kérdések vonalán megpróbálva elhódítani potenciális szavazókat a liberális mezőn kívüli politikai riválisainktól. Ez a taktika óhatatlanul magában hordja a liberális elvek felhígításának, a politikai következetesség erodálásának és a stabil szimpatizánsi kör elvesztésének veszélyét.”⁴

A liberális paradoxon: nagy liberális pártok szűk liberális mezőben

„A nyugati demokráciákban nem a liberális minimum elveinek elfogadása vagy el nem fogadása képezi a fontosabb politikai erők elkülönülésének alapvető dimenzióját, mint ahogy nálunk, hanem a liberális minimum elfogadása után kezdődik a politikai erők differenciálódása. Ebből adódik az a sajátos helyzet, hogy ott rendszerint erős liberális bázis gyenge liberális pártokkal jár együtt. [...] A megállapodott demokráciákban a legitim politikai spektrum túlnyomó részét lefedik a liberális minimum elveit evidensen elfogadó pártok, s csak a jobb- és balszélen található olyan politikai csoportosulások, melyek kívül esnek a liberális mezőn. Nálunk viszont egy – a nyugati parlamentáris demokráciák társadalmában tapasztalhatóan határozottan szűkebb – liberális bázis erős liberális pártokkal társul. A magyar parlamentben az 1990-es választások eredményeként megjelenő politikai skálának csak kisebb részét fedik le a liberális minimum elveit elfogadó erők. A skála jobbszélén gyakorlatilag mindhárom koalíciós párt kívül esik a liberális mezőn. A balszélen pedig az MSZP jelentős része nyúlik túl azon. [...] Az alapvető politikai választóvonal nem a

liberális alapeszmék áramlatai között, hanem a liberális és az antiliberális meggyőződés között húzódik. Az SZDSZ-en belüli platformosodás jelensége a liberális konzervatív unió, a szabadelvű kör és a szociális szárny létrejötte ennek fényében nem tekinthető másnak, mint a nyugati domináns pártstruktúrák egy párton belüli leképeződésének. E politikai áramlatok SZDSZ-en belüli intézményesedése mégsem vezet majd a párt szétszakadásához. Hiszen a liberális mezőn kívüli bal-, de különösen jobboldali erők nyomása gyakorlatilag egy pártba zárja a liberális spektrum különböző árnyalatait. Ez az, amit az antiliberális satú szorításának nevezhetünk. Persze aszimmetrikus saturól van szó, melynek manapság – műszaki szakkifejezéssel élve – a jobb „pofája” a nagyobb.”⁵

Elnökségének rövid egy éve alatt Tölgyessy nem tudott megfelelni hívei várakozásainak. Nem kapott gesztusokat a kormánypártoktól, így ha valakinek olyan illúziója volt, hogy az SZDSZ korábbi vezetésén múlt volna e viszony, akkor bebizonyosodott, hogy a konfrontáció semmivel sem vált csendesebbé. A Tölgyessy ízlésének megfelelő párbeszédet a jobboldallal strukturálisan ellehetetlenítette, hogy a nyugati demokráciák mérsékelt jobbközép világa szinte teljesen hiányzott a magyar politikai spektrumból. Az MDF számára a „nemzeti értékeket” szimbolikusan is a koronás címer, Trianon, a Horthy-újrateremtés, a turul, azaz a két háború közötti Magyarország kurzusának avított értékrendje testesítette meg. Az egykori demokratikus ellenzékiek számára az állam világnézeti semlegességének 1990 utáni megkérdőjelezése, az egyház fokozottabb szerepvállalásának igénye vagy a hitoktatás iskolai tanrendbe iktatásának kísérlete ugyanolyan ellenszenves volt, mint a vallásszabadság Kádár-kori elnyomása. S bár Antall jogtisztelete vitathatatlan, a szimbólumok világában kisebb volt közte és a párttársainak csurkistái között a távolság, mint politikájuk tartalmát illetően. Márpedig az SZDSZ értelmiségi támogatóinak percepcióját sokkal inkább befolyásolta a szimbólumok világának nyelve, mint a nehezebben követhető tartalmi politika. Számukra ezek a szimbólumok egy nem kívánt jövő hírnökei voltak.

Nem javult a viszony a népszerűsége csúcsán lévő Fidesszel sem, sőt attól, hogy Tölgyessy személyes politikai riválisának tekintette Orbán Viktort, akivel versenyez „a letehetségesebb fiatal liberális politikai vezető” címért, a kapcsolat még tovább is gyengült. Az MSZP irányába szintén nem következett be érdemi elmozdulás a korábbi gyakorlattól.

Az SZDSZ működése, Tölgyessy ígérete ellenére, nem lett „üzemszerűbb”; vezetési módszerei a frakcióvezetési időszakához képest nem változtak, sőt talán a sikertelenség és a belső szembenállás hatásaként még „magánzóbbá”, önmagába fordulóbbá vált.

Tölgyessy jogérzéke ugyanakkor útját állta a korábban mögötte felsorakozók, a „radiszadi” elszámoltatási igényei kielégítésének s más tőle várt lépések megtételének. Ígérete ellenére nem tudta megállítani a párt népszerűségének hanyatlását. Elnöksége idején az SZDSZ támogatottsága a két évvel korábbinak felére esett vissza.

A párt Tölgyessyvel szemben álló, mellette vezetői szerepet nem vállaló politikusai, az amorf szembenállás helyett politikai értelemben tagolt rendszerben keresték a belső konfrontáció lehetőségét. Két platformot hoztak létre, melyben a liberalizmus különféle árnyalatai intézményesültek: a Liberális Konzervatív Uniót (Hack, Szent-Iványi, TGM) és az SZDSZ mainstreamet képviselő Szabadelvű Kört (Haraszti, Iványi Gábor, Kuncze, Magyar, Pető, Rajk, Szabó Miklós). A Szociális Szabadelvű Platformot (Béki, Mécs) viszont éppen azért hívták életre, hogy a Tölgyessyt támogatóknak is legyen elkülönülő szervezeti keretük. A népes frakciót azonban a másik két platform hívei uralták, amelyek nem követték Tölgyessy „patriótább” és az egyházak iránt megértőbb vonalát, s elégedetlenek voltak vezetési technikájával is.

Tölgyessy vállalkozásának kudarcát többek között a – nyugati mércével mérve a nyelvében és szimbólumaiban is mérsékelt – jobbközép partner hiánya okozta, s később hiába lépett át a nemzeti liberalizmust hirdető Fideszbe, azt a liberalizmus nélküli nemzeti útján már nem tudta követni. A

diktatúraellenességet az antikommunizmussal, a rendszerváltást a leszámolással azonosítók, ráébredve, hogy őket valójában egy „történelmi félreértés” sodorta az SZDSZ-be, becsapva, elárulva érezték magukat, s több hullámban elhagyva a pártot, a jobboldali, olykor szélsőséges erők táborát gyarapították. Eközben az SZDSZ értelmiségi mainstreamje nem a liberalizmuson túlnyúló, hanem a szigorúan liberális értékrend bázisán lehetséges bővülés stratégiáját választotta – függetlenül annak esélyeitől.

Ezzel együtt Tölgyessyt a részben önmaga keltette várakozások teljesítetlensége miatti csalódás buktatta meg. Bázisdemokrata támogatóinak egy része távozott az SZDSZ-ből, miközben a párt közép- és felső vezetésének döntő része nem azonosult sem politikájával, sem vezetési habitusával. Az SZDSZ vezetőváltásához azonban olyan politikai személyiség kellett, aki egyszerre testesíti meg a demokratikus ellenzéki tradíciót, az értelmiségi lét intellektuális értékeit, s örvend a párton túlnyúló népszerűségnek. Ez volt Pető Iván, aki pártelnöki ambíciók híján, a kiutat keresők

-
- y
O
m
á
§
á
r
a

l
e
t
t

T
ö
l
g
y
e
s
s
y

k
i
h
í
v
ó
j
a
,

m
a
j
d

a
z

S
- 1 Tellér Gyula: Az elit nem vész el, csak... Beszélő, 1991. február 2. (<http://beszelo.c3.hu/00/02/14valog.htm>)
2 Kis János: Az elit megmaradásának elvéről Beszélő, 1991. február 9. (<http://beszelo.c3.hu/00/02/14valog.htm>)
3 Kis János: Kőszeg visszánéz, Beszélő, 2000 július-augusztus (beszelo.c3.hu/00/0708/09kis.htm)
4 Magyar Bálint: A liberális paradoxon és az SZDSZ, Magyar Hírlap, 1992. július 07.
5 Magyar Bálint: A liberális paradoxon és az SZDSZ, Magyar Hírlap, 1992. július 07.